

OSVRTI I KOMENTARI

OSVRT NA PROGRAM PLANIRANJA PORODICE

Februara meseca Vlada Republike Srbije je usvojila *Informaciju o planiranju porodice*. Ovaj dokument od 43 strane (sastoji se od deset delova) ima sve karakteristike programskog dokumenta. Međutim, pravni razlozi (ne postoji mogućnost da Vlada usvoji program u bilo kojoj oblasti) su uslovili naziv dokumenta. Program je sačinila radna grupa sastavljena od stručnjaka Ministarstva za brigu o porodici i Republičkog centra za planiranje porodice Instituta za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije. Treba posebno podvući da je to prvi pokušaj osmišljavanja strategije državnog delovanja u sferi planiranja porodice u Srbiji i Jugoslaviji.

Tri elementa su posebno značajna u *uvodnom delu* programa. To su široko koncipiranje planiranja porodice, isticanje i instrumentalne i determinističke uloge programa za planiranje porodice, i iznošenje osnovnih principa na kojima se mere i aktivnosti baziraju.

Planiranje porodice je definisano kao "istovremeno i individualna potreba i socijalni zahtev, i ljudsko pravo i snažna preventivna mera i stil života i elemenat pojedinačne i društvene reproduktivne svesti". Posebno su podvučena dva aspekta ovog fenomena. Demografski, jer je rađanje dece i njegov agregat fertilitet odlučujuća varijabla demografskog razvitka (rasta stanovništva i starosne strukture) a posredstvom njega i brojnih socijalnih i ekonomskih procesa, i zdravstveni, pošto život i zdravlje žene i deteta u velikoj meri zavise od usvojenog reproduktivnog modela i uslova u kojima se on ostvaruje.

Takođe, prepoznata je dvostruka mogućnost delovanja programa. Naime, uloga programa za planiranje porodice je da istovremeno utiče na formiranje vrednosnog sistema i da stvara uslove za ostvarivanje individualnih potreba u ovoj sferi. Otuda je naglašeno da program s

jedne strane podržava promene u individualnim stavovima i ponašanju pružajući odgovarajuća sredstva, a s druge strane kreira individualne potrebe i ublažava prepreke za promociju novog reproduktivnog ponašanja koje izviru iz šire sredine.

Na kraju uvodnog dela izneta je osnova mera i aktivnosti programa. I to, počev od relevantnih jugoslovenskih i međunarodnih dokumenata, preko rezultata istraživačkih znanja i pragmatičnih iskustava vezanih za sprovođenje organizovanih akcija u ovoj oblasti mnogih zemalja do niza principa. Pre svih, puno poštovanje različitih religijskih i etničkih vrednosti, kulturnih nasleđa i filozofskih ubeđenja kao i univerzalno priznatih ljudskih prava imajući u vidu potrebe sadašnjih i budućih generacija. Podvučena je i jedna bitna karakteristika mera i aktivnosti svakog programa planiranja porodice. To je da one imaju karakter dugoročnog procesa.

U drugom delu programa se polazi od konstatacije da je planiranje porodice u Republici Srbiji, posmatrano sa makro aspekta, opterećeno ozbiljnim problemima. Sledeći *problemi* se navode kao važni za formulisanje i sprovođenje programa za planiranje porodice:

Prvo, istovremeno postojanje niskih i visokih reproduktivnih normi. *Drugo*, nepovoljne tendencije gotovo svih bračnih varijabli u centralnoj Srbiji i Vojvodini sredinom devedesetih godina. *Treće*, ne postoji populaciona edukacija u skladu sa savremenim principima i potrebama. *Četvrto*, pretežno konzervativna kontrola rađanja prati i sastavni je deo i nedovoljnog i preobilnog rađanje u Srbiji. *Peto*, seksualna aktivnost adolescenata je u porastu. *Šesto*, u našoj zemlji nije na odgovarajući način sagledana učestalost i vrsta bolesti koje se prenose seksualnim putem. *Sedmo*, rašireno je oštećenje reproduktivnog sistema osoba oba pola. *Osmo*, visoke stope perinatalnog morbiditeta i mortaliteta na Kosovu i Metohiji.

Definisani problemi su usloveli da se postavi jedan opšti i petnaest posebnih, pojedinačnih *ciljeva*.

Zdravstvena i ekonomska dobrobit individue i porodice, razvoj integrisanog sistema zaštite reproduktivnog zdravlja stanovništva i zadovoljenje razvojnih potreba budućih generacija je utvrđeno kao opšti cilj. Sledeći ciljevi su izdvojeni kao pojedinačni:

1. Širenje znanja, razumevanja i svesti na svim nivoima društva s ciljem da se podstiče odgovorno ponašanje u sferi porodičnog života, seksualnosti, zdravlja, reprodukcije i odnosa žene i muškarca.
2. Informisanje stanovništva u cilju razvijanja svesti o populacionom faktoru, reproduktivnom i seksualnom zdravlju i ravnopravnosti između žene i muškarca.
3. Informisanje stanovništva o merama pomoći i podrške porodici u podizanju i vaspitanju dece.
4. Promocija vrednosti porodičnog života, prava žene i deteta u porodici i uloge muškarca u roditeljstvu.
5. Smanjenje broja namernih prekida trudnoće.
6. Promocija upotrebe kontracepcije.
7. Promocija odgovornog i zdravog reproduktivnog ponašanja adolescenata.
8. Univerzalna dostupnost svih kontraceptivnih sredstava i metoda.
9. Prevencija, smanjenje učestalosti i odgovarajući tretman seksualno prenosivih bolesti.
10. Prevencija, smanjenje učestalosti i odgovarajući tretman steriliteta.
11. Smanjenje visoko rizičnih trudnoća.
12. Promocija bezbednog materinstva.
13. Širenje informacija o nezi i ishrani deteta, uz promociju dojenja.
14. Donošenje zakona o planiranju porodice.
15. Podsticanje i stimulisanje proizvodnje kontraceptivnih sredstava u okviru domaće industrije.

U programu su sagledane i kao posebna celina obrađene *pretpostavke* za njegovo sprovođenje. I to, počev od političkih i normativnih preko organizacionih i kadrovskih do finansijskih i onih vezanih za dostupnost relevantnih statističkih podataka. Čini se posebno značajnim prepoznavanje, kao važnog preduslova uspešnosti, mobilizacije javnosti

putem promocije programa i podrškom njegovih akcija od strane uglednih ličnosti.

Najobimniji deo programa je peti odeljak koji sadrži *mere i aktivnosti*. One su podeljene na više oblasti: normativni plan, zdravstvena delatnost, obrazovanje, socijalna zaštita, društvena briga o deci i informativna delatnost.

Osnovna mera *normativnog regulisanja* planiranja porodice je donošenje zakona o planiranju porodice. Na ovaj način bi se pravno uredila sva značajna pitanja iz ove sfere i izvršila određena kodifikacija postojećih propisa. Takođe, utvrdile bi se obaveze svih elemenata institucionalnog okvira programa.

Utvrđeno je osam ciljeva u okviru kojih su u manjoj ili većoj meri razrađene aktivnosti vezane za *zdravstvenu delatnost*. To su: unapređenje znanja zdravstvenih radnika, podsticanje upotrebe kontracepcije, smanjenje učestalosti bolesti koje se prenose seksualnim putem, unapređenje reproduktivnog zdravlja mladih ljudi, bolja detekcija razvoja ploda, optimalni nadzor trudnoće, prevencija steriliteta i promocija pravilne nege i ishrane dece.

Insistiranje na specifičnoj edukaciji lekara i informisanosti stanovništva o relevantnoj temi je prva zajednička karakteristika iznetih mera. Na primer, unapređenje reproduktivnog zdravlja mladih ljudi od 10. do 24. godine ostvarivaće se kroz edukaciju lekara primarne zdravstvene zaštite o specifičnim zdravstvenim problemima, zahtevima i ponašanju ove populacije i pružanje relevantnih informacija mladim ljudima putem savetodavnog rada lekara različitih specijalnosti i brošura, plakata ili video filmova. Svi poznati kanali će se upotrebljavati za širenje informacija. Tako će se popularizacija upotrebe kontracepcije vršiti sprovođenjem zdravstveno-vaspitnog rada tokom odsluženja vojnog roka, savetodavnim radom u okviru opšte medicine, pedijatrije (putem kontakata sa roditeljima i posebno prilikom sistematskih pregleda školske dece) i ginekologije (kroz svakodnevni rad uopšte a specijalne ciljne grupe su žene koje se podvrgavaju namernom prekidu trudnoće, babinjare i porodilje) kao i izradom propagandnih materijala.

Druga zajednička karakteristika iznetih mera je opredeljenje za rešavanje organizacionih pitanja. Prepoznata je potreba za osnivanjem bračnih i

predbračnih savetovališta, stvaranjem mreže centara za pružanje medicinsko-genetskih informacija u delokrugu primarne zdravstvene zaštite, formiranjem ginekološko-akušerskih ustanova u krajevima Srbije u kojima ta služba nije razvijena, organizovanjem dovoljnog broja zdravstvenih jedinica za ispitivanje i lečenje steriliteta, i širenjem mreže porodilišta u kojima se omogućava stalno prisustvo novorođenčeta uz majku.

Posebno treba istaći da je programom utvrđeno uvođenje pravnog regulisanja voljne sterilizacije kao jasnog izvora za smanjenje broja abortusa višeg reda.

Dopuna nastavnih programa i programa vannastavnog vaspitanja je najznačajnija mera u okviru *obrazovanja*. Cilj postavljene mere je usvajanje relevantnih znanja i formiranje pozitivnih stavova o odnosu između muškarca i žene, rađanju, odgovornom roditeljstvu, porodičnim pitanjima, sopstvenom zdravlju, vidu kontrole plodnosti i slično. Unošenje relevantnih sadržaja se planira u odgovarajućim predmetima svih nivoa obrazovanja, uključujući i univerzitetski. Pored klasičnog širenja znanja, uključuju se i drugi vidovi rada u školi kao što su, na primer, različite sekcije, časovi razrednog starešine, roditeljski sastanci, školske publikacije, oglasne table. Prepoznata je i potreba posebne edukacije nastavnika da bi se uspešno realizovali sadržaji iz ove sfere. Edukacija nastavnika bi se obavljala jednom godišnje putem seminara.

U okviru *socijalne zaštite* se predviđa razvijanje i sprovođenje programa podrške porodicama na riziku. U okviru njega se navode tri pravca mera. Prvo, očuvanje i unapređenje ekonomske funkcije porodice na riziku putem obezbeđivanja sredstava za različite vidove zapošljavanja kao i zaštite od otpuštanja sa posla članova porodice na riziku. Zatim, prevencija neodgovornog rađanja, instrumentalno motivisanog rađanja i reprodukcije višegeneracijske socijalne patologije. Za treći pravac, promocija vaspitne funkcije porodice na riziku, su posebno izdvojene ciljne grupe. To su porodice u razvodnoj krizi, porodice sa decom ometenom u psihofizičkom razvoju ili sa poremećajima u ponašanju, hraniteljske porodice i porodice staraoca.

Pored postojećih, u oblasti *društvene brige o deci* se iznosi šesnaest novih mera. Među njima su najvažnije ravnopravan tretman oba roditelja u korišćenju porodiljskog odsustva, zaštita radnog statusa trudnice i

porodilje, uplaćivanje penzijskog osiguranja nezaposlenim porodiljama, uvođenje mogućnosti delimičnog zaposlenja i opcije kliznog radnog vremena, proširivanja prava na dečiji dodatak za prvo troje dece u porodici, i promocija delatnosti predškolskih ustanova u privatnoj organizaciji.

Uvođenje stalnih rubrika odnosno emisija o planiranju porodice u državnim medijima je najvažnija mera vezana za *informativnu delatnost*. Otuda se predviđa organizovanje odgovarajuće edukacije za novinare. U programu se insistira na korišćenju svih formi novinarskog izražavanja pri obradi teme iz planiranje porodice kao i na emitovanju spotova u najpopularnijim emisijama u udarno vreme. Od medija se očekuje i da podržavaju akcije koje su posvećene planiranju porodice i da pokreću određena takmičenja među relevantnim institucijama. Na kraju, imajući u vidu značaj lokalnih medija, sugerise se promovisanje njihove aktivnosti u ovoj sferi.

Skupština, Vlada i njeni savetodavni organi, relevantna ministarstva, lokalna zajednica, institucije u oblasti zdravstva, obrazovanja, društvene brige o deci, socijalne zaštite i javnog informisanja, nevladine organizacije i udruženja građana za planiranje porodice se navode kao tačke *institucionalnog okvira* programa. Koordinativnu funkciju ostvarivaće Ministarstvo za brigu o porodici i Republički centar za planiranje porodice Instituta za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije.

Usled značaja lokalne zajednice, šematski je dat prikaz svih relevantnih subjekata na nivou opštine za uspešno sprovođenje mera i aktivnosti programa. Izneta je i potreba da se formira komisija pri skupštinama opština koja bi pratila i usaglašavala rad predškolskih ustanova, škola, ustanova primarne zdravstvene zaštite, centara za socijalni rad i udruženja građana na nivou svake lokalne zajednice.

Programom je izneta i strategija *evaluacije* uspešnog ostvarivanja navedenih mera i aktivnosti. Predviđena su dva nivoa praćena. Periodična analiza pokazatelja vitalne i zdravstvene statistike kao i sprovođenje ciljnih istraživanja. Ona su i detaljno nabrajana u okviru relevantnih oblasti. Na primer, izrada epidemioloških studija u okviru zdravstvene delatnosti odnosno povremena provera znanja učenika iz domena planiranja porodice kao indikator uspešnosti sprovođenja programa u obrazovanju. Takođe, sagledavanje efekata primene posebnih

programa podrške porodicama na riziku. Zatim, anketno istraživanje stavova žena i muškaraca o merama finansijske pomoći porodici. Dalje, analiza informativnih sadržaja o planiranju porodice u različitim medijima.

Finansijskim okvirom, za realizaciju programa u delu koji predstavlja nove aktivnosti u pomenutim oblastima, pre svega za populacionu edukaciju i evaluaciju sprovođenja utvrđenih mera, planirano je 5 miliona dinara (između 700000 za oblast socijalne zaštite i 1200000 za realizaciju projekta u okviru zdravstvene delatnosti) tokom 1998. godine. Ista suma je odobrena za ovu namenu usvajanjem ovogodišnjeg budžeta Republike Srbije.

Program sadrži i *dinamiku sprovođenja* mera i aktivnosti tokom 1998. godine. Prvo se, u vremenskom periodu do 10. aprila predviđa operacionalizacija zadataka, koja podrazumeva detaljno utvrđivanje instrumenata i definisanje vremenske komponente, svih nosioca mera i aktivnosti. Zatim se planira neposredno sprovođenje programa.

Iz više razloga se usvojeni program za planiranje porodice može pozitivno oceniti. Program je dotakao u manjoj ili većoj meri sva važna demografska i zdravstvena pitanja planiranja porodice. Istovremeno to je konzistentan i zaokružen dokument. Najznačajnije opredeljenje u konceptualnom smislu je prihvatanje programa za planiranje porodice kao važnog instrumenta populacione politike i na visokonatalitetnom i na niskonatalitetnom području. Naime, debate o pitanju da li program za planiranje porodice u uslovima visokog nataliteta ima demografske i zdravstvene efekte su prošlost. Iskustvo stečeno u različitim sredinama u razvoju, uključujući i muslimanske, je pokazalo da organizovana akcija u oblasti planiranja porodice smanjuje fertilitet na makro, a zdravlje žene i dece je važna dobrobit na mikro nivou. Programi za planiranje porodice koji su, pak, sprovedeni u razvijenim zemljama su bili okrenuti isključivo stvaranju uslova za korišćenje moderne i efikasne kontracepcije. Nije ni bilo pokušaja da se rehabilituju reproduktivne norme. Tvorci programa za planiranje porodice Srbije su se, međutim, opredelili ne samo za instrumentalno već i za determinističko delovanje programa.

U strateškom smislu, pak, posebno je značajno opredeljenje za populacionu edukaciju kao najvažniji akcioni element programa. Informacija-edukacija-komunikacija je osnova odašiljanja ideja i poruka.

Ona će se ostvarivati nizom opcija kroz savetodavni rad lekara različitih specijalnosti, preko masovnih medija i putem redovnog školskog obrazovanja do predviđanja podrške programu za planiranje porodice od strane istaknutih predstavnika javnog mnjenja. Populaciona edukacija se nameće kao mogući novi pravac populacione politike. S jedne strane, jer su iskustva razvijenih zemalja pokazala da je maksimalni efekat političkog odgovora na nizak natalitet putem finansijske pomoći porodici i mera vezanih za usklađivanje rada i roditeljstva porast završenog fertiliteta do 10%. S druge strane, pošto pojedinac nema dovoljno specifičnih znanja, u manjoj ili većoj meri ne vidi se odnos između individualnog ponašanja i makro procesa, ne poznaju se posledice populacionih stanja i sporost demografskih promena, ne razumeju se potrebe društva u ovoj sferi kao ni potrebe budućih generacija. Takođe, reproduktivno zdravlje, veza između planiranja porodice i zdravlja žena i dece, rizici pribegavanja namernom prekidu trudnoće, prevencija steriliteta, seksualno prenosive bolesti, odgovorno seksualno ponašanje i slično, teme su koje se uglavnom ne raspravljaju u krugu porodice, ne pokreću u školi a masovni mediji ih površno dotiču. Znanje je, međutim, nesumnjivo značajan činilac pri uspostavljanju određenog sistema vrednosti, formiranju stavova, stvaranju motivacije, kao i važan faktor u procesu odlučivanja u mnogim oblastima, uključujući i reproduktivno ponašanje. Takođe važan strategijski elemenat je uključivanje demografskih potreba u mere socijalne politike.

Zatim, prepoznate su adolescentne potrebe i problemi. Na indirektan način je istaknuto i opredeljenje za pravnu regulativu voljne sterilizacije. Dalje, više mera i aktivnosti je detaljno razrađeno. Pre svega one u okviru zdravstvene delatnosti i društvene brige za decu. U programu su naznačeni mnogi relevantni faktori za njegovo sprovođenje, uključujući i zakonske pretpostavke, organizacionu strukturu, koordinaciju, kao pitanje finansijskih sredstava i načina evaluacije. No, i pored toga, određivanje elemenata programa za planiranje porodice kao i njegovo usvajanje od strane Vlade je tek prvi korak. Uspех će zavistiti umnogome od načina njegove operacionalizacije a posebno od sprovođenja predloženih mera i aktivnosti.

Mirjana Rašević